

V

ДЕЛОВАЊЕ ИКОНЕ

1.

Смисао иконе се не исцрпљује само односом између слике (лика насликаног) и праслике (лика који се слика), при чему се тај однос састоји у присуству (боље рећи: манифестацији) праслике на слици, већ се он, веома великим делом, састоји у њеној функцији, чудесном деловању. Јер икона није ту ради себе саме, већ ради нас. Икона је по својој структури комуникативна, жива, делатна. Она посредством видљиве материјалне слике зрачи невидљивим духовним енергијама. Треба видети шта икона чини и како је активна, размотрити карактер њене функционалности.

Икона је, уопштено речено, у погледу функције, једно од средстава којима се Бог служи у цркви за постизање циља спасења. Тај циљ је, као што је из догматике познато, обожење (грчки: *theosis*): да понижена (грехом) људска природа, посредством, поред осталог, и гледања божанског света у иконопису, узме учешћа у божанском животу (животу тога спасења). Имајући у виду овај чудесни процес св. ап. Павле каже: „Ми сви, који откривеним лицем гледамо славу Господњу, преображавамо се у то исто обличје из славе у славу, као од Господњег Духа” (II Кор. 3, 18). Икона је, дакле, средство преображења, обожења.

Икона у постизању овога циља, деловању да се до њега дође, има нека специјална, веома ефикасна, својства-визуелни начин аедификације (назидања у правцу обожења). Она је својеврсни медиј тога назидања, у коме објективна акција слике на очи доноси реакцију у виду преображеног продирања (учешћа) у њену суштину. Видљивост је овде, најпре естетичко-телесна схватљивост, а, за тим (и: тиме), етичко-духовна активност.

Ово је условљено, пре свега, самим особинама и карактером човека бића. Јер човек је телесно-духовно биће. Не може се живети пуним религиозним животом само духом без учешћа тела; ту морају

узети учешћа обе стварности. Зато иконолози у основе иконичке телеологије (циљности) стављају антропологију (св. Јован Дамаскин, св. Григорије Нисијски и др.). Тело је (не у смислу греховне саркичности) фактор богопознања. Представе ума и духа могу, и треба, да се аперцепирају и оживљавају упечатљивошћу гледања телесним оком, визуелним способностима схватања. Икона је, у том смислу, апел на очи, визуелно представљање, као што је реч апел на уши, аудитивно представљање. „Иконопис има за очи исто значење које имају речи за уши” (Св. Дамаскин). Посредством иконе, отуда, у називању могу се постићи резултати слично као и посредством речи.

Гледање иконе, према томе, није само натуралистичко посматрање, него и спиритуалистичко учествовање и, кроз то, етичко преображавање. Гледалац на иконама гледа ликове небеског света, али се не задржава само на визуелној импресији (утиску), него, комуницирајући помоћу гледања са тим светом, стреми етичко-духовној експресији (убличавању). „Слично томе, каже Св. Дамаскин, као што посредством свештених књига (Библије) слушамо речи Христове и освећујемо душу . . . , тако и посредством иконописа созерцавамо (разматрамо) изображење Његовог телесног вида, чуда и страдања, и освећујемо се . . . Без телеснога не можемо прићи духовноме”.

То двоје: физички и метафизички аспект (аспекти истог садржаја) треба стално имати у виду при схватању деловања иконе:

Икона, пре свега, преко вида подсећа на појаве небеског света Божијег, илуструје оно што се у њему збива. Она је, у том смислу, „нема историја”, „ћутајућа књига”. Могући су такви случајеви да само један поглед на икону може да у грешнику пробуди савест и да напусти замишљени преступ . . . Мени нису довољне књиге или немам прилике за читање (или слушање), ја онда улазим у општу лекарницу душа-храм, и тамо гледам” (Св. Дамаскин). Али, с друге стране, деловање иконе је и демонстративно-метафизичко: мењање човекове унутрине, преображај егзистенције, подизање у сферу светлости, обожење. Икона није упућена само очима, већ, преко ових, уму и срцу, чак и вољи, читавом бићу. Саткана из ткива апсолутних снага, енергија, она сугестивно делује на надрационалне слојеве бића. Гледање светих слика посредује спасењу, као што Дамаскин изрично каже: „Ја (на икони) гледам човечији лик Бога и моја се душа освећује”.

2.

Како је ово могуће? Није ли икона ипак нешто друго: обична слика, која, истина, одсликава необични свет, али која се, као и свака друга, може поседовати, игнорисати или уважавати — без оног деловања о коме је напред била реч. Она свакако може бити и профано третирана. При таквом поимању читаво учење о бићу и смислу иконе могло би се свести на просту, чак и опскурну спекулацију. Истина је то да је икона далеко од рационалног једнозначног садржаја и значења. Она се тим путем тешко схвата. Она, штавише, не

жели и не може бити мерена оним што називамо обична јасност. У њој трепере мистерије које измичу подручју еуклидовске логике и појмова.

Икону као свету слику у њеној религиозној функцији могуће је разумети само на тлу у оквиру цркве где делују освећујуће снаге Св. Духа. Изван цркве она је, као таква, несхватљива. Изван цркве нема иконе.

О чему се овде ради?

Христос конституише цркву као Изабрани Народ Божији, Нови Израил. Као што је Стари Израил био ексклузивна заједница у којој се Бог откривао и на посебан начин био присутан, тако је и Нови Израил, Црква, место нарочитог Божјег откривења и присуства. Ову особитост добро карактерише старозаветни појам Qahal, који означава ритуалну заједницу где је Бог делатан. Црква је, сад, прави Qahal Божији. У њој, на њеном тлу и у њеном оквиру, делују благодатне снаге Св. Духа. Црква је култско-сакраментална заједница која кроз сакралне акте (освећења) продужава освећујуће дело Христово. Пра-сакрамент Божји у Христу (Искупљење) у њеним сакралним чинима се даље очитује и реализује, продужава.

Икона се, као и све у цркви, отвара искључиво у додиру са Св. Духом. Црква нарочитим чином, у коме Дух делује, освећује икону и тиме је чини активном. То освећење је од битног значаја за функцију иконе. Освећењем, слично (али наравно не идентично) освећењу у евхаристији, икона постаје нарочити и активни инструмент Божје присутности; врши функцију видљиве антиципације невидљивог света Божијег. Освећењем икона, која је већ, по себи, потенцијално света сликом (одсликавањем) праслике у себи, постаје за нас и актуелно света, тј. делатна, функционална. Може се рећи да чин освећења, за нас, у икони успоставља, сад и овде, својеврсни идентитет (контакт) њене слике са прасликом.

Чин освећења иконе, који се налази у „Дополнителном требнику“, треба овде, ради његовог великог значаја за функцију иконе ближе размотрити.

Освећење иконе, као техника чина, састоји се из молитава, прозби, благодарења са кропљењем св. водом, поклоњењем и целивањем. Догматска пак страна чина садржи два момента; доктринарни и сакрални. У првом се налази рекапитулација црквеног учења о икони, а у другом само њено освећење, св. акт којим икона добија чудотворну силу нерукотворног лика (праслике) и поприма свештени активитет. Св. Дух у чину освећења актуализира икону. Она тек кроз Његову интервенцију постаје жива. Функционалност иконе, дакле, није само у њеном историјском реализму, веристички верном или симболички адекватном представљању лика, једној индиректној идентичности слике и праслике, већ, поред тога, у црквеном чину њеног освећења, којим слика постаје црквено употребљива и оперативна. До освећења, значи, она нема ту квалификованост, него је, ако испуњава остале иконографске услове, само потенцијално таква. У икони је,

чини се, и до освећења све, али, ипак, није све. Она сама, као материјална слика са присуством нематеријалног лика у њој, не дејствује, док је црква, чином освећења, не активира, тј. посредује Божјем активитету кроз њу. Тако икона као дело руку људских, у коме се одсликава небески лик, постаје дело Божје, што значи да не делује сама, као таква, него Бог делује њеним посредством. Освећењем, дакле, потенцијално живу слику поставља у актуално живи однос према небеском лику (односно, у крајњој линији, према Богу) и нама, при чему то црквено-благодатно успостављање нема мањи значај од самог иконописног успостављања.

Али чин освећења је још, ако се тако може рећи, далекосежнији, односно шири. Он се односи не само на икону, него и на посматрача иконе, на верника. У Чину је положен и благослов ишчекивања: да посматрачу Бог отвори „духовне очи” да би, посредством иконе, изнад овога света, видео (у смислу: упознао, доживео) оно-страни свет Божји и њему се уподобио: да се његова човечанска маленкост уздигне према Богу; да се његови немири и конфликти потопе у божански делатну тишину (*hesychia*) вечности; да се његова тама потре небеском светлошћу; да се његове потребе-невоље изруче Божјем старању. Посматрач (односно: верник), тако, кроз ову помоћ, може да постане домаћи у небеском царству (чија је на земљи у цркви особита пројекција иконопис), који може у мање или више шематичким представама ликова на иконама препознати небеске ликове, разумети и усвојити оно што му оне презентирају и, преко тога, учествовати у њиховим преображајним снагама ради свога преображаја у Христу. Тиме се, углавном (и: поред осталог, јер има и других фактора који су овде од значаја) може објаснити околност: да су иконе за једне, оне изван благодатног утицаја цркве, обичне слике, мање или више уметнички успеле или неуспеле, а за друге, оне у домену благодатне црквене сфере, свете слике, функционални транспаренти освећења, без великог обзира на њихову чисто сликарско-уметничку савршеност. Вредност иконе није искључиво у сликарској техници, већ, много више, у црквеној харизматици, светој и благодатној оживљености.

3.

Имајући ово у виду можемо сад конкретније говорити о деловању иконе у разним доменима.

а. Ту, на првом месту, долази њена **богослужбена функција**. Икона као света (и: као освећена) слика налази најадекватнију примену у богослужењу (поред молитвене примене у дому или другом молитвено оперативном месту, што је, такође, један вид и домет богослужења). Ту је она по преимућству функционална. Храм је место најпүније иконицке оперативности. Зато, по правилу, нема православног храма без икона у њему. Храм може бити са мање или више икона, али без нимало — не може. Икона је конституивна за појам храма, јер се богослужење које се у њему обавља, пре свега његов централ-

ни део — св. литургија, тек, поред осталих компоненти, у икони комплетира.

Да би се ова функционалност боље разумела треба, у овој вези, најпре, схватити значење храма и богослужења.

Храм је, на први поглед, зграда где се врше богослужења и проповеда реч Божја, једна посебна, за ту сврху одређена грађевина. Али храм већ самом својом архитектуром, својеврсном узнесеношћу простора, указује и на неки виши смисао. Не улазећи ближе у његову архитектуру и богослужбену структуру можемо уопште рећи: храм је симбол. Свети оци, у том значењу, упоређују храм са Нојевим ковчегом: као што је Ковчег служио спасавању од Потопа, катастрофе давлeња у води, тако и храм служи спасењу од греха, катастрофе умирања у богоотпадништву. Храм је брод спасења верујућих: спасавају се они који се налазе унутра, гину они који остају напољу. Но, ипак, не ради се ту о пукој симболици, индиректном и конвергентном указивању на стварности изван храма, већ је он, у многоме, и форма једног садржаја кога сам поседује. Храм је, сликовито речено, „кућа Божја“, а не само слика ове куће. Он је стварно, како Апостол каже, „дом Бога живогa“ (I Тим. 3, 15). Храм је то по мери нарочите Божје присутности у њему. Као што је у Старом завету вредност храма зависила од Божје присутности (I Мојс. 28, 17; I Сам. 1, 7, 19; Исх. 25, 8), тако је то, слично томе, и у Новом Завету (Јевр. 9, 11—15). То што је Христос одбацио географски партикуларизам свакога тварног храма (Мк. 13, 1—26) и прокламовао познати универзални култ „духа и истине“ (Јн. 4, 23) — не мења ствар у суштини: сад је Он, Христос, „Скинија“ (храм), „која није руком грађена, то јест није овога створења“ (Јевр. 9, 11). Заиста, у св. евхаристији, која се у храму обавља, и речи Божјој, која се по преимућству у њему проповеда — Христос је, на нарочити начин, присутан (Јн. 1, 14; 12, 37—43). Христос је, значи, у овом смислу, садржај храма. Зато св. Јован Златоусти може смело да каже да је храм „парче неба на земљи“.

Богослужење, као култ, стоји у тесној вези са храмом: Храм је ту ради богослужења, симболичко-просторни супстрат за његова дејства. Богослужење, као такво, има две стране: Оно је, с једне стране, објективна делатност Бога над човеком, мистичко саопштавање благодатних дарова, а, с друге, субјективни спољашни израз човековог богопоштовања. У средишту је евхаристија, кроз коју се присутни на богослужењу сједињују са Христом и међу собом (Јн. 6, 56). Богослужење, својим ритулом, иде, поред осталог, за тим да подстакне узвишење духа и срца према Богу, да просвети у вери и благочестивости, да изрази општење земаљске са небеском црквом. А то је и битна сврха иконописа. Богослужење и иконопис заједнички стварају, на особене начине, атмосферу и претпоставке за највиши акт: сједињење с Богом.

Икона припада светој храмовно-богослужбеној целини. Она се уклапа у симболику храма и богослужења, допуњава их и лапидар-

но-живописно указује на заједничку димензију дубине. Иконе, у овој целини, заузимају значајно место у откривању небеског света цркви на земљи. Оне својим сликовним изразом доприносе да се, како кажу свети иконолози, „небо објави земљи”. Иконе у кругу храма, повезане са богослужењем, зраче нештољивим трасцедентним енергијама.

Ради тога, у простору храма и саобразно структури и ритму богослужења, иконе имају своја одређена места. На сваком важном, богослужбено истакнутом, месту у храму постављене су одређене иконе: иконостасту, олтару, налоњу, купјели, а, где је то могуће (као на пр. у нашим средњевековним манастирима), и по свим површинама зида (фреске).¹⁾

Као што видимо иконе стоје у тесној вези са духовним значењем храма и богослужења: оне, по објашњењу Симеона Солунског, представљају у слици оно што храм и богослужење чине својим средствима-продор небеске цркве у цркву на земљи. Ова веза и овај продор имају свој најшири израз у евхаристији, у којој црква доживљава појаву реалне Христове присутности као претходницу Парусије (Другог Христовог доласка). Ту Христос не долази сам, него, у триумфу Другог доласка, у пратњи небеске јерархије, светитеља и праведника, ношен на облацима анђела, што се представља у иконопи-

¹⁾ Иконостас (долази од грчких речи *eikon* = икона и *stasis* = постављање) је преграда са иконама, која дели олтар од средњег дела храма. Он је иконолошки најизразитији и иконама најзаступљенији (иконостас у садашњем виду развио се поступно саобразно развоју теологије иконописа). На иконостасу су, по правилу, троја врата: једна у средини, а двоја са страна. Средња се називају царским, јер воде ка престолу (часна трпеза) Цара над царевима, Г. Христа, а друга двоја, северна и јужна, названа су тако по месту свога распореда у односу на средња. На царским вратима (дверима) сликају се иконе: Благовести, као почетак нашега спасења и четири евангелиста, као његових благовесника-проповедника. Над царским дверима стоји Тајна вечера, слика св. евхаристије, која се извршава у олтару. На северним и јужним вратима су насликани анђели-арханђели (Гаврило и Михаил) или пророци или св. ђакони. Десно од царских врата налази се слика Спаситељева, а лево Мајке Божије. Десно од иконе Спаситеља стоји икона св. Јована Крститеља, а до Богородице икона светитеља-патрона храма. Изнад ових великих, налазе се два до три реда мањих икона у којима је представљена библијска историја: апостоли, светитељи и мученици, пророци, старозаветни оци и праведници. На врху иконостаса је крст као симбол искупљења, а са стране, у његовом подножју, Богородица и св. Евангелист Јован, саобразно речима Христовим при распећу, које се на њих односе (Јн. 19, 25, 26).

На проскомидиону, у олтару, где се припремају свети дарови, стоје иконе св. Јована Златоуста и св. Василија Великог чије се литургије најчешће служе.

На купјели (крстионици) слика се приказ крштења Христовог на Јордану, прототип и сила сваког крштења у цркви.

Целивајућа икона на налоњу у средини средњег дела храма представља празник (светитељ или догађај свештене историје), који се у дотично време (дан или период) празнује; оне се сменом празника у ритму црквене године смењују.

Фреске на зидовима и сводовима, у неким храмовима, сликовно изражавају библијска и црквено-историјска збивања.

су, у уском, дакле, оквиру храма, у његовој полутами, збива се светлосно сретање небеске са земаљском црквом. На иконама, које увек више означавају него што се телесним зрењем може докучити, фронтално стоје ликови небеског света, чије очи, у којима се концентрише њихова духовна суштина, продорно гледају присутне. Ту се одсликава оно што се у богослужењу реално збива, али је и то одсликавање, у основи, реално реалношћу праслике (духовне суштине) у себи и дејством Св. Духа.

Двострукост функционалности иконе-илустративна и мистагогичка овде долази до рељефног изражаја. Иконе, пре свега, илуструју садржај богослужења. Оне су ту шеме празничко-свештених, есхатолошких догађаја. На пр. Рођење Христово, Крштење на Јордану, Преображење, Васкрсење, Вазнесење или други факти и лица свештене историје. Али сликовна и ликовна веза са тим фактима је и много дубља. Ликови и сцене са ликовима нису само пуне сликовне илустрације дела искупљења у историји, као што је то представљено код, рецимо, Дирера и Грүневалда (и као што се то чини у разним илустрацијама Библије и црквене историје), него су у њима утиснути и сами факти спасења, који се, поред осталог и помоћу њих, реализују у богослужењу. Личности и догађаји на иконама нису само подсећања на оно што је некада постојало или се збило, већ и својеврсна, сликовно-пластична, презентација и садашњег њиховог збивања у срцу верника: јер се иконе не посматрају само у фантазији, него се и доживљавају у духу. Верници ту нису само радознали или тупи посматрачи или, чак созерцатељи (теогои), него и „причасници божанске природе” (II Петр. 1, 4).

б. Друга димензија функционалности иконе је **поучно-керигматичка**. Ова функција је, из разних веза, и до сада, индиректно, овде додиривана, или из паралелизма наговештена, али се она, због нарочите актуелности, мора и специјално истаћи и расветлити.

Иако црквена служба поучавања-проповедања (kerugma у широком смислу) стоји у кругу богослужења (свештенодејства), она се, као што је познато издваја и као нарочита служба (diakonia) због своје специфичне квалификованости и оперативности. Штавише, она је, у извесном смислу, носилац свих црквених служби и темељ саме егзистенције цркве (па тиме, наравно, и иконе у њој) као мисионарске установе. Христос је цркву послао на проповед у свет: „Идите и научите све народе крстећи их у име Оца и Сна и Светога Духа, учећи их да држе све што сам вам заповедио” (Мт. 28, 19—20; Дела ап. 2, 38, 39; Рм. 10, 18). Служба речи (проповедања, поуке) у цркви има апсолутни значај (Дела ап. 6, 2—4). Читаво устројство цркве је, у основи, стваралачки продукт ове службе у којој „благодат Исуса Христа и љубав Божја и заједница Светога Духа” (II Кор. 13, 13) као дело Божје на нарочито ефикасан начин бивају присутни. Људску реч у црквеној проповеди учинио је Бог ексклузивним инструментом своје божанске Речи.

Икона, партиципирајући, као што смо видели, у делу Искупљења, партиципира, на свој начин, у овој служби. То долази од при-

роде речи Божје као садржаја проповеди, с једне, и подобности иконе за саопштавање овога садржаја, с друге стране.

Реч Божја као садржај проповеди, која се понекад излаже као учење, није апстрактна, при чему би се могла интелектуалистички, појмовно-гносеолошки, исцрпсти и обухватити, него конкретна — она се достиже и прима деловањем читавог бића, а не само интелектом. (Реч је, широко узев, све оно што је Бог имао (и има) да каже свету и чиме је у његовом спасењу активан (Јевр. 1, 2; Јн. 1, 3; Кол. 1, 15)). Ради се о једној стварности која је у Богу за нас настала, а не само о ставовима и појмовима о томе. Реч је далеко више него речник. Зато се она у проповеди не само слуша, него и „сусреће“, па и „гледа“. Јеврејска (библијска) реч „*yada*“ (спознати) означава овај сусрет и виђење. Упознати, кроз проповед, Бога не значи само стећи неки појам о њему, него, првенствено, читавим својим бићем ступити у контакт са Њим (I Мој. 34, 6—7). А томе, томе егзистенцијалном контакту, може, као сликовно саопштавање, да служи (и служи) и икона. Зато се црква од почетка служила иконама да саопшти (боље рећи: да представи) реч Божју.

Св. оци и сабори овакву подобност иконе виде, нарочито, у паралелизму, сличности између речи и слике, како се то, веома уочљиво, опажа и потврђује у Библији у смислу Пс. 46, 8: „Ходите и видите дела Господа, који учини чудеса на земљи“. Овде је видети исто што и чути, односно сазнати. Што се види и чује-нераскидиво је. Пророчка реч Старога завета је, у целини узев, праслика, ликовна представљеност онога што се имало догодити у Новоме завету. Многи библијски текстови (приче алегорије, сцене), својом рељефношћу, су слике у речима; иконе су, пак, речи у сликама. Ово обоје, речи и слике, на разне начине, служи истом циљу: да се реч Божја учини приступачном људима. У овом смислу VII вас. сабор утврђује: да Библија и икона „указују и објашњавају једно друго: што реч саопштава преко слуха, то икона саопштава преко слике“.

Св. оци су у истицању овога паралелизма између слике и речи, у поучно-керигматичној функцији иконе, неуморни, Св. Кирил Александријски, на пр., уводи иконопис у процес катихизације (предавања веронауке деци и одраслима) и даје подробна стручно-педагошка упутства за његову употребу. Св. Павлин из Ноне такође истиче велику вредност иконописа за катихумене (оне који су се спремали да приме хришћанство и крсте се) и зато подижући храмове као школе божанске науке богато их украшава иконама. Св. Василије Велики у проповеди о једном св. мученику, Св. Варлааму, апелује на иконописце у дочарању светитељског лика: „Усатните каже, сад преданом славни иконописци! Допуните својом уметношћу овај непотпуни приказ борца (мисли на своју проповед). Цвећем ваше мудрости окитите венценосца који је мојим речима слабо украшен. Нека будем побеђен вашим живописним сликама дела овога мученика: радо ћу признати вашу победу над собом. Хоћу да гледам на слику како се његова рука бори са огњем. Нека плачу демони поражени вашим изображењем мученика“. Почетком V века нарочито се у овом

истиче св. Нил Синајски: он каже: „Нека рука иконописца напуни цео храм иконама — да би онај ко је неписмен, ко не зна читати божанска писма, могао, гледајући живописне слике, сећати се ликова и догађаја којима се је земља уздигла до неба, предпостављајући невидљиво видљивом”. Црква се, чак, упоредо са речју, и против јереси борила иконама. Тако на пр. против несторијанства, које је порицало нераздељивост божанске и човечанске природе у Христу, одричући, због тога, богоматеринство Св. Деве Марији-иконе Богородице са Богомладенцем на рукама биле су праве лекције ортодоксије. Читави комплекси фрески и мозаика у храмовима (најизразитије у храму Св. Марије у Риму и Св. Софије у Цариграду) — били су посвећени антијеретичким борбама. Св. оци, дакле, високо оцењују иконографију као елеменат поуке и проповеди који има велику моћ убеђивања. Црква иконама проповеда науку спасења у Христу.

Вредост иконе као носиоца речи Божје заснива се на **особености саме човекове природе**. Св. Јован Златоусти, који је ово могао сазнати из своје богате проповедничке праксе, каже: „Кад би људи били бестелесни духови Христос би им саопштио духовне дарове и истине на (искључиво) духовни начин, али пошто су они састављени из душе и тела саопштава им и у телесним формама”. Реч Божја дејствује ефикасно и преко чула вида. То дејствује, као што смо видели, веома упечатљиво. Невидљива, али видљивости упућена, стварност речи Божје налази у икони снажни израз као визуелну форму утицаја, што је Бог, у иконопису, учинио средством експанзије своје славе, сходно речи св. Апостола: „Прославите Бога душама вашим и телима вашим јер су Божја” (I Кор. 6, 20).

Ово јако истицање поучно-керигматичке функције иконе, наравно, **не искључује функционалну примарност проповедања**. Икона није, и не може бити, конкурент проповеди у делу мисије. Икона, у овој акцији, ипак нема самостално значење, није керигматични аутохтона. Проповед је сасвим неупоредива у својој делатности у ствари спасења. Она је ту скоро искључива: „Како ће веровати ако не чуше? Како ће чути без проповедника?” (Рим. 10, 14). Али проповед, тиме не потискује и не умањује икону као носиоца Речи, него је баш поспешује и, чак, омогућава. Тек у вези са проповећу икона постаје керигматички активна. Она нову веру не може да пробуди (то је искључиво ствар проповеди), али постојећу може да поучи и узвиси, као што вернима ништа не казује, док верне може да поучи и узвиси, као што то, у том смислу, каже наш теоретичар иконе Лазар Мирковић: „Иконе су у цркви да нас поуче”. Разлика овде није само у форми оперативности и домена утицаја, него баш у примарности: кроз проповед прво долази Еванђеље Христово (Рм. 15, 29). Зато је црква најпре послала проповеднике у свет, па тек иза њих и са њима иконописце. Реч и слика у мисији нису два супстанционално различита акта, него, може се речи, два степена или две форме истог акта. Вера од слушања долази (Јн. 5, 24; I Кор. 6, 20), али се гледањем ојачава (Јн. 14, 7—9; I Јн. 3, 6). „Ко је, каже св. Герман патријарх цариградски, кроз слух сазнао дела која су чинила свети, њега ће гледање побу-

дити на сећање слушаног”. Гледање на икону је, може се рећи, са- знање онога што је у проповеди, такорећи, већ сазнано. Икона је, да- кле, структурни фактор богопознања. Само се у овом смислу може рећи да икона допуњује или чак замењује проповед, како то, као што смо видели, истичу свети иконолози.

Али икона тиме, том такорећи секундарношћу у односу на про- повед, није деградирана, јер није искључиво подсећање на оно што се у проповеди збило, или његова илустрација, него, слично као у богослужењу, **мистагогичка репродукција** онога што одсликава, чиме је икона, као и проповед, израз (боље рећи: одраз) оваплоћења речи Божје. Икона је специфични носилац те речи, јер се њоме, као и речју људском, Бог служи да каже своју реч. Зато се за њу може казати да је, по речима митрополита московског Филарета, „актив- но преношење благодати и освећења”. Леонид Успенски у овом сми- слу с правом говори о „богодуховности” иконе. У икони је догађај искупљења присутан као видљива реч (*verba visibilia*). Она је права реч; ауторизовано, кроз чин сликања и гледања, проповедање спасе- ња у Христу.

в. На основу до сада размотреног може се говорити и о **чудо- творности иконе**, у ужем смислу икона је, будући чудо по себи, чу- дотворна и у својим функцијама, богослужбеној и керигматичкој, о којима смо говорили. Јер нема веће чудесности него у овоме свету отпада и зла будити и оживљавати веру у спасење кроз Г. Исуса Хри- ста, што она, као што смо видели, у оба ова вида чини. Али овде се мисли на чудотворност у ужем смислу: као помоћ у разним недузима (болести и др.) или у успесима и афирмацијама.

Постоје многе нарочито истакнуте иконе у овом смислу. Таква је на пример у Русији позната икона Богородице назване „Курскоко- ренаја” или Казанске Мајке Божије. Код нас је тако позната икона Пећке Богородице, која се чува у Пећкој Патријаршији или икона Богородице у Чајничу. Има и више других. Оваква чудотворност ико- не је посведочена безбројним примерима. Многа су места само ради таквих икона чувена. Таквим иконама су устројене специјалне слу- жбе и акатисти, посвећени култови.

Али треба одмах нагласити да су такве иконе чудотворне по пре- имућству, зависно од нарочите вере и убеђења иконопоштоватеља, саобразно култу који је за њих везан, док су **све** праве иконе, као такве, чудотворне, односно, сад и овде, могу да то буду. Јер ико- на, као што произилази из свега што смо до сада рекли, није обична слика, адекватна замена или симболичко указивање на небески свет Божји, него је, како св. Дамаскин објашњава, и сама „пуна божанске снаге и благодати”, која може, у вери, да чудесно делује. Пошто је у икони активан, а не само на својеврсни начин присутан, небески лик (тј., у ствари, Бог у њему) то су чуда везана за икону у цркви нормална појава.

Овакво (чудотворно у специјалном смислу) деловање иконе није битно различно од богослужбеног и поучно-керигматичког деловања,

Чудотворна
Богородица Пећка
(Пећка
патријаршија)

него је, у основи, по интенцији, једно исто: да се постигне обожење и, кроз то, спасење у Христу. Иако је, рецимо, чудо исцељења један физички и релативни детаљ, оно је и нешто више: указују на духовно исцељење, тј. спасење. Исцељење је, у крајњој линији, исцељење од зла, тј. од греха и његових последица, које је увек тотално, физичко и духовно, што својом садашњом релативношћу указује на будућу апсолутност у Богу. Иконичко чудотворство је моменат вечности. Оно је израз за оно што се сад посредством иконе догађа у бићу посматрача-иконопоштоватеља, али и указивање на оно што се са њим може и у вечности догодити.

Чудотворношћу икона не постаје чаробњачки предмет, врста фетиша, кроз чије би деловање Христос или светитељ, небески ликови, могли бити, такорећи, натерани да, као у паганским мистеријама, помогну човеку. Иконопоштовање није идололатрија или магија. Напротив, овакве, или сличне религиозне деформације и сујеверја, су њиме баш осуђене, па и — укинуте. Икона, као тварна слика, није Бог. Њоме је чудотворство, у овде означеном смислу, омо-

гућено, али није изнуђено: Бог се иконом може послужити или не послужити у чудотворно-благодатне сврхе. Ефекат чудотворства је у слободи божанске моћи.

4.

У овој светлости треба посматрати тужну (и отужну) данашњу праксу уклањања икона са богослужбених и молитвено-оперативних места (храм, дом и др.) као и разне манипулације (продаја и препродаја икона, изложбе, стављање у музеје и сл.) са иконама. Свуда се ту ради о покушајима (питање је — колико успелим и колико свесним) деиконозације иконе. Икона откинута од богослужења и места своје оперативности није компактна: она се, утом положају, лишава димензије функционалности, живог и животворног дејства, једнога дакле од битних елемената саме своје свештене егзистенције. Наравно, деиконизација није још (јер не може бити) и десакрализација, јер тварна подлога лика, која је доступна blasphemичним машинацијама, није истоветна са нетварним ликом (мада у њему партиципира): икона без обзира на место где се налази носи у себи потенцију благодатног успостављања. Она је и у своме потиштеностом (али, ипак, непониженом) положају икона — света слика своје свете праслике. Историјско-уметничко, профано, третирање иконе не поништава, мада затамњује, њен сакрални дигнитет. Но, и то треба нарочито подвући, уклањање иконе из свештено-оперативног концепта садржи опасност и њеног естетичног несхватања. Лепота на икони није сама себи циљ, већ је, као што смо истакли, инструмент благодатног дејства и не може се, како треба, разумети изван његовог тока. Веома је важно нагласити да је икона духовни инструмент, а не уметнички експонат. Њен прави аутор није на земљи, него на небу; управо: преко и посредством овога земаљског делује онај небески. Отуда естетичко или ма које друго проучавање (разматрање) иконе не би смело пренебрећи њену благодатну функционалност. Пуком профаном схватању икона је и по садржају и по форми недокучива и неразумљива.

5.

Икона је, као што видимо, вишеструко функционална. Она није света сама по себи, по својој супстанцији, него и по својој функцији, по своме деловању. Право сазнање о њеном деловању открива нам јасније и њено биће. Икона је света, чудотворна слика, која у храму, дому и сличним молитвеним местим, открива небески свет у сфери земаљске стварности, помажући, тако, премошћавању оне провалије коју је грех ископао међу њима и узносећи иконопоштовање у духовно-етичке висине.